

Csáth Géza kudarcai: öngyógyítása és a nők

Barna Bianka, Gerevich József

A 20. század egyik legnagyobb magyar novelistája, Csáth Géza (1887–1919) morfinizmusban szenvedett, majd kettős gyilkosságot követett el, előbb feleségét, majd magát ölte meg. *Ópium* című írása még ma is fiatalok százaiban kelt fel intenzív érdeklődést az opiátok iránt. Művei genesisében, illetve sorsának alakulásában a nőknek, a nőkhöz való viszonyának kitüntetett szerepe van. Ebben a tanulmányban a sikeres író kudarcait tekintjük át, sikertelen öngyógyítását és a nőkhöz való viszonyát.

Életútjának kezdete, pályaválasztása(i)

Csáth Géza 1887-ben, Szabadkán látta meg a napvilágot, Brenner Józsefnek keresztelve, apja és nagyapja után. Elsőszülött volt, két öccse és egy húga született még, de a legszorosabb, egészen baráti viszonyt Kosztolányi Dezsővel, unokatestvérével ápolta a családból, akivel kapcsolatuk élete végéig igen szoros maradt. Együtt nőttek fel, írói karrierjük csírája is együtt fejlődött. Egy időben Kosztolányit is „magával rántotta” a szerhasználatba, miközben mind a munkájuk során, irodalmároként, mind szabadidejük nagy részét együtt töltötték. Kosztolányi azonban, ahogy azt maga is leírta később, le tudta tenni a szert, „mivel a lelke nem volt sebzett, mint unokatestvéréé”. Ennek ellenére Csáth életének végéig kitartott mellette, és újra és újra, heroikus erőfeszítéseket téve próbálta támogatni, megmenteni.

Csáth apja ügyész volt, egyben a város egyik zenésze is. Az ifjú Csáthot is zenésznek szánta, akit azonban amellet, hogy ügyesen hegedült, és valóban rajongott a zenéért, eközben az írás és a festés is igen vonzotta, és szívesen mulatta idejét velük. A művészetek iránti széles körű érdeklődésével azonban meglepő módon apja haragját vívta ki, aki a festést rendkívül ellenezte, és drákói módon lépett fel a kisgyerek Csáth szárnypróbálgatásai ellen. Szidta érte, megszegyénítette, elkobozta festékeit. Úgy tűnik, talán természetesnek vette, elvárta, hogy legidősebb fia, akire a saját nevét hagyományozta, még ennyiben se térjen el őtől és az önmagából induló elvárásaitól. Hiába játszott a kis Csáth kiválóan hegedűn, hiába imádta ő is a zenét,

akár az apja – amint eltért apja rigid elképzeléseitől, azt az apja szörnyű dühvel és büntetéssel „jutalmazta”. Ilyen elvárásoknak igen nehéz megfelelni, és az is feltételezhető, hogy apja önkiterjesztése a fiára nem csak ilyen szűk tematikában jelent meg, hanem az élete majdnem minden területén, egész gyermekora során. Édesanyja pedig már nem élt. Így nem tudta megvédeni fiát ezektől a frusztrációktól. Szerencsére az írói pálya kósztatását az iskolában kezdte Kosztolányival, iskolaújságot szerkesztettek, önképzőkörbe jártak, amit az apja nem „felügyelhetett”. Látványos materiális „eredményei” nem lettek, sem eszközigény nem tartozott hozzá, mint a festéshez, így ezt a szórakozását megtarthatta. Mindenesetre felnőtté válásáig, felsőoktatási felvételiéig valószínűleg kitartóan próbált megfelelni apjának így is, hiszen a Zeneakadémiára felvételizni érkezett Budapestre. Azonban az is valószínű, hogy a meg nem felelés érzése mélyen beléivódott, attól függetlenül, hogy tudatosan mit tartott apja viselkedéséről. Csáth viszonya meglehetősen ellenséges volt apjával egész életében, később sem igazán tartották a kapcsolatot, Budapestre elköltözése után sem. Mindez a családban sem volt titok, Kosztolányi és Csáth levelezésében több helyen találunk utalásokat a kialakult helyzetre. Erre utalhat az is, hogy Kosz-

tolányival ellentétben ő levetette apjától kapott nevét, mikor irodalmi műveit publikálta. A legifjabb Brenner József pályaválasztása fölötti autoriter örökösnek úgymond családi hagyománya volt, és ezt a kört Csáth ki tudja, mennyire tudatosan, de bezárta. A legidősebb Brenner József, nagypapa ugyanis patikus volt, aki Csáth apját orvosnak szánta. Talán részben emiatt is választotta az orvosi pályát Csáth, miután a Zeneakadémiáról elutasították. Ha már zenész nem lehetett, ahogy apja akarta, akkor azt a pályát választotta, amit apja a nagypapa kedve ellenére nem tudott, vagy nem akart teljesíteni. Nagypapát és a patikát igen szerette gyermekkorában, érzelm- és részletgazdagon írt erről visszaemlékezéseiben. Emellett ez nyílt revánsként, lázadásként és gúnyként is világosan értelmezhető volt apja felé; ezzel kívánta fölé emelni magát, beteljesíti azt, amit az apjának „kellett volna, de nem sikerült”. Így úgy okozhatott neki csalódást, ahogyan apja okozott csalódást az ő apjának, ugyanakkor a „legidősebb apának” ő, a legfiatalabb Brenner József ezzel megfelelt. Az orvosi pályát talán egyszerűen annak nagy presztízsértéke miatt is választotta, hiszen így ő is doktor, de orvosdoktor lett, így nem maradt alul apja teljesítményéhez képest sem, sőt bizonyos hatalmat is szerzett fölötté – az orvosdoktor kezében élet és halál dőlhet el. Másik lehetséges oka lehetett a pályaválasztásának, hogy élete első éveiben tanúja volt anyja betegségének, majd haldoklásának. Ezt a lehetőséget valószínűsíti, hogy diplomaszerzés után nem sokkal fürdőorvosként kezdett dolgozni – ahol későbbi feleségét is megismerte –, az apja is fürdőkben igyekezett gyógyíttatni beteg édesanyját. Az orvosi pálya melletti döntése egyébként az egész családot, és a hozzá igen közel álló Kosztolányit is megdöbbentette, hiszen ez korábban fel sem merült a tervei közt.

Csáthot a zenélésen kívül a festés és az írás is igen foglalkoztatta, s Kosztolányi így írt neki, miután megtudta unokatestvére döntését: „*Nem okosabb lett volna (...) nem üzérkedni, lócsiszárkodni, hasznossági szempontokból cselekedni s kockáztatni azt, hogy a hármás-művészből semmi művész légy?*” Azonban így folytatja: „*Tanácsolom tebát, (fatálisan lépek fel az egykori fogadást tekintve, mely szerint egymást a zülléstől meg kell védenünk) boncolj, izomszövetezz, chemiázz és – uram bocsá! – fizikázz, de szimatolj ki minden zugot s keress magadnak jobb alkalmazást, addig míg nincs késő.*” Talán ezt a tanácsot fogadta meg Csáth, mikor a pszichiátriai pályát választotta végül, és elmerült a pszichoanalízis tanaiban, már egyetemi évei elején. Mindenesetre az írásban

rendkívül sikeres lett, addig folytatta, míg elméje ezt megengedte. Sőt tovább is, bár addigra más formában.

Csáth Géza, az irodalmár, a morfinista és az elmeorvos

Csáth Géza a *Nyugat* folyóiratban annak alapításától, 1908-tól kezdve rendszeresen publikált, és ugyanebben az évben szerezte meg orvosi diplomáját is. Írói munkásságát áthatja a kor művészettörténeti atmoszférája: a szecesszió, annak szinte minden jellegzetességével együtt; az elidegenedés érzése, az erőteljes érzelmi túlfűtöttség, dekadencia és az újra és újra megjelenő, szinte minden mögött húzódó halálmotívum. Egy korszak végének a hedonizmusba fojtott félelme, a természet, mi több, az emberi természet diadala önmaga fölött, és ennek a fájdalmas felismerése. Csáth mindezzel könnyedén azonosulhatott, sőt az élete és munkássága akár a kor ikonikus képe is lehetne. Abban azonban jelentősen eltér e korstílustól, hogy művei távol állnak a formai túldíszítettségtől, vagy a motívumok szimbolizálásától. Épp ellenkezőleg; ezek helyett Csáth kifejezetten naturalisztikusan ábrázol, és ettől a kettősségtől kapják novellái a csak rá jellemző baljós hangulatot.

Alkotásai hűen tükrözik személyiségét (legyen szó irodalmi, vagy orvosi műveiről – ez utóbbiról később írunk bővebben); a világtól való elidegenedést, sőt elrugaszkodást, a társadalmi normákon és elvárásokon való átlépést saját belső világa szabályrendszere szerint, ami azonban érzékelhetően követi sajátos, belső logikáját. Tükrözi a vágyteljesítő, következményeket figyelembe nem vevő életvitelt, és a mindent átható vad, és tisztán megnyilvánuló erotikus és agresszív impulzusokat. Műveiben híven bontakozik ki a szerző érzésvilága. Időnként szimbolikusabban, sokszor azonban sokkolóan naturálisan. Naturálisan a szó mindkét értelmében: gyakran szinte pontosan a saját élettörténetét ábrázoló, illusztráló szcénák jelennek meg. Számára az írás az önkifejezésen keresztül öngyógyítás eszköze is volt, amit soha nem is tagadott.

Csáth Géza életének egy másik, gyakran említett és feldolgozott témája a morfinfüggősége, ami halála után erősen egybefonódott nevével és minden alkotásával. Munkáiban expliciten ír a morfinhasználatról, magasztalja és mintegy legitimálja, másrészt mert életének az ebből fakadó tragédiája jól összecseng irodalmi munkásságának hangulatával. Szenzációértékű ténnyé vált, tekintetbe véve, hogy Csáth pszichiáternek ké-

Csáth viszonya meglehetősen ellenséges volt apjával egész életében, később sem igazán tartották a kapcsolatot.

Nagyapját és a patikát igen szerette gyermekkorában, érzelem- és részletgazdagon írt erről visszaemlékezéseiben.

szült. A köztudatban az azonban kevésbé terjedt el, hogy bár valóban szorosán véve morfin (pontosabban Pantopon) -túladagolásban halt meg, ez szándékos öngyilkosság volt, előre eltervezett és tudatos – amennyire élete végén hozott döntései tudatosnak mondhatóak. (Bár Csáth értelmes, legitim döntésnek tartotta az öngyilkosságot, erről még fiatalabb korában is írt elmeorvosi tanulmányai közt.) Vagyis nem a végső fizikai leépülés következtében halt meg, sokkal inkább a végső lelki szétesés következtében.

Fontos tény ezzel kapcsolatban, ami valószínűleg szintén nem széles körben ismert, hogy az opiátszármazékok nem okoznak önmagukban, élettani hatásként szerindukciós pszichózist. Tehát Csáth élete végén rohamosan súlyosbodó és fluktuáló elmezavarának a morfinfüggőség nem lehetett egyenes kiváltója, csak súlyosbíthatta azt.

Sőt az is elképzelhető, akár az előbbi állítással egyidejűleg, hogy a szerhasználat egy mintegy „kihelyezett” elhárításként hosszú ideig megőrizte még énje integráltságát, és megóvta attól, hogy hamarabb sodródjon egyre alacsonyabb színvonalú elhárítások felé, amelyek végén az én szétesése várta elkerülhetetlenül. Lényegében meghosszabbította az életét.

Hiába írta legkedvesebb, és köztiszteletben álló unokaöccse, Kosztolányi Dezső Csáth nekrológjában, hogy „a morfinizmus mindig okozat és nem ok”. Életútjának ezért méltánytalanul elhanyagolt területe lelki betegsége és annak okai, amelyek *következtében* vált morfinfüggővé.

Hasonlóan méltánytalanul elhanyagolt, talán a fenti devianciái miatt az egyébként nagyon is említésre méltó, akár úttörőnek is számító elmeorvosi munkássága a pszichoanalízis szellemében.

Csáth, illetve polgári nevén dr. Brenner József neve helyt érdemelne a kor jelentős és termékeny gondolkodású pszichoanalitikusai közt, tekintet nélkül arra, hogy részesült-e analitikus kiképzésben, vagy hogy élete egyéb vonatkozásaiban mennyire felelt, vagy nem felelt meg az elvárható orvosi morálnak. Ha egyáltalán beszélhetünk ilyenfajta szigorú elvárásokról a kor többi jeles alakján végigtekintve.

Hogy csak a legkézenfekvőbb példát említsük, a híres Otto Gross szinte Brenner osztrák „megfelelője” volt, mind az elméletalkotás, mind a dekadens életvitel tekintetében. Az ő pszichiáteri meglátásairól talán nem vonta el a figyelmet népszerű és gazdag irodalmi termékenység és az ő kezelését elvállalták igen híres analitikusok, több is. Először Freud, majd Jung. (Csáthot például Ferenczi is visszautasította, Kosztolányiéék közbenjárása ellenére.)

E kérdéskör megtárgyalása külön írást érdemelne, ami jelen cikk kereteibe sajnos nem fér bele, említést azonban feltétlenül érdemelt.

Csáth Géza művésznevén vált tehát ismertté, hiszen elsősorban az irodalmi munkássága tette híressé. Ezt a legkifejezőbben az illusztrálja, hogy életének legnagyobb lélegzetvételű, kiadást szerzett orvosi tanulmánya, melyet polgári nevén publikált, a későbbiekben ismét a Csáth Géza szerzői néven, és immár annak irodalmi címén híresült el. Az említett mű az „*Egy elmebeteg nő naplója*”, amelynek eredeti címe „*Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa*”, dr. Brenner József tollából, ami a pszichoanalízis felvirágzásának szempontjából is igen értékes, mint fentebb említettük, és sosem szánta irodalmi alkotásnak.

A cím felcserélődése valószínűleg azért történt meg ilyen természetességgel, ez az egyetlen egész, befejezett, és ismert elmeorvosi munkája, és mint ilyen, erősíti is a Csáthról kialakult ellentmondásos képet. Azaz az „elmebeteg elmeorvosét”, és az íróét, aki meglepő őszinteséggel és pontossággal reflektál novelláiban saját pszichés működéseire, amelyek félreismerhetetlenül tükrözik az író belső indulati dinamikáját és érzelmeit. Egyetlenként könnyű volt az irodalmi művek sorába illeszteni, és mivel a tanulmány, hasonlóan az irodalmi alkotásaihoz, szintén értelmezhető önnön patológiájának reflexiójaként, ezért ez tulajdonképpen helytálló is bizonyos szempontból. A címek (és nevek) felcserélődése természetesen szorosán összefügg azzal a ténnyel, hogy irodalmárként vált ismertté elsősorban, így a műveit is ezen oknál fogva keresték. Szigorúan orvosi tanulmányként sokkal könnyebben elsikkadhatott volna az idők folyamán.

Összefoglalóan: szerfüggősége túlértékeltté, eredendő lelki betegsége és pszichoanalitikus munkássága pedig alulértékeltté vált, illetve ezek az irodalmi munkásságába integrálódtak, azokat színezték tovább.

Az írás öngyógyító szerepe

Gimnazista éveitől kezdve részt vett az iskolája önképzőköri munkájában, 1901-től kezdett önállóan publikálni novellákat, könyvismertetőket. Később zenekritikákat, majd színházi drámákat is, sőt egy Havas Emillel és Munk Artúrral közösen írt és egy félbehagyott, de a töredékek alapján erősen önéletrajzi jellegű regénye is született.

Igen korán, tízéves korában elkezdett naplót vezetni, az írás gyökerei itt kezdődtek, de élete folyamán több évig vezetett naplót megszakítá-

sokkal, amelyek ma a legfontosabb források közé tartoznak az életútjáról. De ami számunkra még fontosabb; érzelmi világának hiteles lenyomatai ezek. Gondolatainak, indulatainak és érzelmeinek, céljainak, terveinek és vágyainak változásai részletesen, első kézből, a saját megfogalmazásában követhetőek nyomon naplóiban. Ez teszi tulajdonképpen lehetővé, hogy száz év elteltével megkísérelhessük részben rekonstruálni lelki dinamikáját, és ezek hátterét.

Már gyermekkori naplójának bevezetőjében felismeri és leírja, hogy a napló írása mindig feltételezi az olvasót is, és ez a szemlélete végighúzódni látszik az összes naplóján. Világosan tetten érhető ez a nélkül is, hogy tudnánk, hogy ez többé-kevésbé szándékos. Nem csak a szofisztikált, naplóhoz mérten szórakoztató és irodalmi stílus miatt kelt az olvasóban efféle benyomást, hanem amiatt is paradox módon, mikor mindez valamiért mégis elmarad. Csak címszavak szerepelnek, emlékeztetőül saját magának, a feltételezett olvasót kizárva.

A „feltételezett olvasó benyomást” erősítik azok a megnyilvánulásai is, amik talán a naplóírás tudattalan motivációját is adták kezdetben, az önintegrációt; számtalan önellentmondás található a különböző, de egymáshoz azért meglepően közeli datálású bejegyzések között, amelyek egyáltalán nem az emlékezet hibájának tűnnek. Önmagát mintha mindig épp az adott meggyőződése szerint próbálná kedvezőbb színben feltüntetni, mintha valós idejű elbeszélések lennének egy jelen lévő személynek, aki az ellentmondások miatt mindig másvalaki, de tulajdonképpen mindig önmaga.

Ezért úgy tűnik, a naplót sosem szándékozta újraolvasni, és semmi jel nem mutat arra, hogy ezt megtette volna. Lehetséges, hogy pont az ellentmondásokkal – nem a naplóiban, hanem önmagában – nem akart tudatosan, de valószínűleg inkább többé-kevésbé tudattalanul szembesülni.

A cél csak a leírás volt, nem a lejegyzés. Átalakítani a belső feszültségeket veszélymentesen és „kívülre helyezni” azokat egy ártalmatlan papírlapra – úgy tűnik, ezt az önintegrációs funkcióját az írásnak sikerült kiaknáznia, sőt művészetté szublimálnia.

Az önellentmondások tükrözik az írójuk lelkében hasonlóan feszülő, és tudatosulásra nem kerülő ellentmondásokat, disszonanciákat és hátsításokat. Ezek tették képessé, pontosabban valahol kényszerítették rá, hogy újra, meg újra, át- és átszínezzé, lassanként egyre torzabbá téve az emlékezetét, míg korábbi vélekedéseit egészen annullálni és meg nem történtté nem tudta változtatni.

A naplóírás olyan formájú önintegrációs célja, hogy a töredékes, fragmentált önéletrajzi emlékezetet (és ént) egységesítse, valószínűleg nem volt sikeres, hiszen soha nem reflektált az önellentmondásaira. Sőt, más személyek vélt meggyőződései is élesen eltérnek a különböző bejegyzésekben (lásd később Olgánál). Életének egészen intim, sokszor illegális, szakmai mivoltát potenciálisan megtépázó részleteiről számol be felnőttkori naplóiban, így azt hiszem, naivitás volna azt feltételezni, hogy a „feltételezett olvasó” előtt sokkal kisebb morális botlásokat szégyelljen. Nem a szembeszökő, hirtelen és éles értékrendbeli változásokat szégyellte-e volna jobban?

Hiába szánta tehát a bejegyzéseket az éppen „aktív” énrész az éppen „passzív”-nak, azok minden próbálkozás ellenére továbbra sem vettek tudomást egymásról. Valószínűleg, mert az túl fájdalmas és feldolgozhatatlan szembesülés lett volna.

Ennek ellenére valószínűleg így is jelentős öngyógyító ereje – legalábbis színezete – egyértelműen volt az írásnak számára, kanalizálta a „túl fájdalmas” ellentétekből, összehétközhetetlen énrészekből fakadó szorongást.

Az írás ilyen, önreflexiós irányú motivációja a későbbi, immár tisztán irodalminak és fiktívnek (vagy épp orvosi tanulmánynak) szánt műveiben is megjelenni látszik, és valószínű, hogy ebben a formában működésképes is volt.

Az is lehetséges azonban, hogy az önismereti eredmények esetleg „túl” sikeresek lettek, külső – professzionális – segítség híján megakadtak a feldolgozhatóságukban, ezzel esetleg tovább mélyítették az ambivalens indulatok zűrzavarát.

Valószínűleg ezért is vetette olyan szenvedéllyel magát a pszichoanalízisbe, és azt ezért használta fel ilyen intenzitással az irodalmi alkotásban is, csakúgy, mint a kezdődő elmeorvosi munkásságában, amelyek tagadhatatlanul rímelenek egymásra, hiszen a gyökere feltehetőleg mindkettőnek az önismereti igény volt.

1912-ben, négy termékeny év után írói válságba került, ami talán ennek a megrekedt önismereti kutatásnak is következménye volt. Az ebben az évben elkezdett naplóját így kezdi: „*Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az írásból. Mióta az analyzissal behatóan foglalkozom, és minden ízében elemzem az öntudattalan lelki életemet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analysis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást. Az írás pedig gyönyört ad és kenyeret. Mégse! Nehezen megy, aggályokkal. A születő gondolatot mintegy csírájában megöli a kritika. A legbelső elintézetlen ügyeim pedig nem*

Csáth élete végén rohamosan súlyosbodik és fluktuáló elmezavarásnak a morfin-függőség nem lehetett egyenes kiváltója, csak súlyosbíthatta azt.

Ez az egyetlen egész, befejezett, és ismert elmeorvosi munkája, és mint ilyen, erősíti is a Csáthról kialakult ellentmondásos képet.

tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a pszichoanalitikus. – Mégis vaserővel kényszerítem magam, hogy írjak. Írnom kell. Ha nem is lesz számomra többé az írás életműködés soha, legalább legyen játék. Játsszom kell, ha nem is mulatok, mert ez ad csak esélyt rá, hogy valaha sok pénzt keressek.”

Az idézettel kapcsolatban itt felhívnanék az olvasó figyelmét a később fellángoló, egyelőre csak csírázó paranoid félelmekre, amelyek irrealitására itt még reflektál: *„A legbelső elintézetlen ügyeimet pedig nem tudom papírra tenni. Az az érzés gátol, hogy mások éppolyan tisztán olvasnak benne, mint én az írók írásaiban, én, a pszichoanalitikus.”* Nem olvas talán azért könnyen más írók írásai „mögé”, mert ő „pszichoanalitikus”, ellentétben író társaival? Eszerint a többi író és pszichoanalitikus eddig nem értette az ő mélyebb mondanivalóját? Célja lehetett-e, hogy az olvasók ne értsék a mondanivalóját?

Inkább talán arról lehet szó, hogy ő maga félt egyre inkább saját írásai mélyebb jelentéseit megérteni. Hiszen ezt írja: *„Rettenetes és nyomasztó gondolat, hogy nincs többé kedvem az íráshoz. Mióta az analízissel behatóan foglalkozom, és minden ízében elemezem az öntudattalan lelki életet, nincs többé szükség rá, hogy írjak. Pedig az analízis csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást.”*

„Nincs többé szükség rá” – tehát az önanalízis helyettesíti az írást. Amire szükség van, az az önanalízis, az önismeret. Az pedig *„csak szenvedést hoz, keserű életismeretet és kiábrándulást”*.

Úgy tűnik, az újonnan szerzett önismerete halálra remítette, és apatikussá is tette kissé. Meglehetősen ellentmondásos tény ez ismét, bár Csáthtól már nem meglepő, hogy a következő naplóját vezette be ezekkel a szavakkal. A naplóírás talán nem írás, amihez kedv és motiváció kell? Van más műfaj, ami jobban foglalkozna írója saját lelkivilágával, mint a napló?

Csáth erre frappáns választ talált: az önmagához hasonló betegről írott patográfia. Ugyanebben az évben jelentette meg a már emlegetett híres művét: *„Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa”*-t.

Csáth egyre súlyosbodó elmeállapotát, elhárítási mechanizmusai színvonalának csökkenését talán épp a felemás önismeret kiváltotta erősödő és feloldhatatlan szorongás okozta. Ugyanakkor épp az írás kezdte a szorongást felerősíteni, ami korábban kanalizálni engedte azt.

Az orvosi tanulmányra való „műfajváltás”, a pszichopatológia intellektualizálása talán ezt a csapdát is célozta megkerülni.

Az első nő

Csáth patográfiájában a legkiemelkedőbb és leggyakrabban emlegetett szerepet édesanyja játszotta, a vele kapcsolatos kora gyermekkori élményei, illetve azok hiánya.

Csáth nyolcéves korában meghalt, de szívbetegként sokat volt ágyhoz kötve azelőtt is. Ráadásul e nyolc év alatt még kihordott és megszült három gyermeket is, így szükségszerűen a legidősebb gyermekeire tudta a legkevesebb figyelmet, gondoskodást és gyengédséget szentelni, amiből talán egyedüli gyermekként sem jutott volna elég. Azt is tudjuk, hogy Csáth koraszülöttként hét hónapra született, és mivel édesanyja mellhártyagyulladásra kapott, ezért őt első hónapjaiban dajka gondjára bízták.

Az anyai szeretet megnyilvánulása így csak igen korlátozott lehetett. Ezt az érzelmi depriált állapotot végül bekövetkező halála megpecsételte, teljesen „jövátételenné” tette.

Apját anyjához valószínűleg valódi érzelmek fűzték, rengeteg pénzt és energiát fektetett gyógyításába, halála után pedig másfél évig naponta járt hozzá a temetőbe gyermekeivel.

Később újránősült, ami valószínűleg tovább súlyosbította az édesanya elvesztése fölött érzett fájdalmat, ráadásul apjával a viszonya már akkoriban sem volt felhőtlen.

Csáth így ír visszaemlékezésében édesanyjáról: *„Halála előtti este odabívtott mindhárom munkát az ágyához, és bágyadtan, de szenvedélyesen megcsókolta mindenikünket, kétszer is. Emlékszem, hogy teljesen közömbös voltam.”* Ez a közöny retrospektíve utalhat a tudattalan büntudatra és a feldolgozatlan gyászra is.

Valószínűleg részben ezekből az élményekből maradtak vissza a későbbi, részben tudatos, részben tudattalan, nyers és ellentmondásos indulatai, amelyekből élete végéig próbált megszabadulni: a tudományon, a művészeteken, a promiszkuózus életvitelén, a szerhasználatán keresztül, végül a legvilágosabb jóvátételi igény, egyben öngyógyítás formájában: orvosná válni, méghozzá elmeorvosná.

A feldolgozatlan gyászfolyamat, és azok későbbi folyamatai az életútban jól megragadhatóak, különösen a nőkhöz fűződő viszonyban.

Az anyja halálakor a kisgyermek Csáth a gyerekekre jellemző természetes tudattalan érzéseket élte át: egyfelől hibáztatta az anyját, aki elhagyta őt, másfelől erős büntudatot is érzett, hogy anyja esetleg ómiatta hagyta el őket. A szeretet, hiányérzet, büntudat és gyűlölet ambivalenciájába zárta a feldolgozatlan trauma.

Anyja halála valóban az utolsó szülése után következett be, amit Csáth később orvosként úgy értelmezett, hogy anyja diagnosztizálatlan tüdőbajban szenvedett, aminek szívbetege csak szövödménye volt. Így a halálát az ismételt várandósságok és szülések nagyban siettették – e gondolatmenetben egészen tisztán megragadható az önhibáztatás, hiszen az anyja halálához maga az anyaság is hozzájárult.

Ezt érzelmileg szinte átdolgozatlanul jeleníti meg a „*Találkoztam anyámmal*” című novellájában, ahol a főhős azért érez büntudatot, mert az ő szülésébe hal bele az anyja.

A büntudaton túl az anya utáni vágyakozás, a szeparációs szorongás maga a fő érzelmi témája a novellának, élénken elevenedik meg benne az üresség fölött érzett fájdalom, a valóság és a *vágyalom* áthidalhatatlan távolsága.

Mostoha

A mostohaanya érkezése tovább bonyolította és nehezítette a gyászfolyamatot.

A család történetében ráadásul ugyanez a trauma a nagypával, a legidősebb Brenner Józseffel *már megtörtént*, két generációval, nem is sokkal hamarabb. Neki igen rossz viszonya alakult ki a mostohájával, ami fontos abból a szempontból, hogy Csáth valószínűleg inkább őt érezte érzelmileg közel magához, mint apját. Ahogy a pályaválasztásánál is láthattuk, azonosulási figurának is tarthatta, legalábbis apjának érvényes alternatívája volt.

Ezt hangsúlyozhatja az a tény is, hogy a nagypapa is nagy „nőcsábász” hírében állt, részben talán ezért is válhatott Csáth könnyen és lelkifurdalás nélkül hasonlóan promiszkuózussá.

A mostohaapjának új felesége lett, épp úgy, mint amilyen az ő édesanyja volt, ezért az az elvárás is a levegőben lehetett, hogy anyának is próbálják őt elfogadni a gyerekek. Kosztolányi visszaemlékezéseiből kiderül, hogy a mostoha kedves volt, próbált megfelelni ennek az elvárásnak, a kisgyermek Csáth azonban kifejezetten szomorú az érkezésekor, a mostoha jelenléte inkább az édesanyja hiányára emlékezteti.

A halála előtti időszakban jegyzeteket készített az utókornak szánva, ezeket Kosztolányira hagyta, delegálva ezzel a feladatot, hogy írja meg élete tragikus történetét helyette.

Így született Kosztolányi *Mostoha* című műve, ami teljes egészében nem készült el, csak töredékes formában olvasható. Csáth és a mostohaanya közti viszonyról keveset tudni, csak hogy valószínűleg igyekezett jó mostohaanyává válni.

Ugyanakkor arra sem utal semmi, hogy megpróbálta volna megvédeni a kisgyereket Csáthot apja irracionális büntetéseitől, amire persze több oka is lehetett.

Morfin

Csáth elsőnek akkor nyúlt a morfinhoz, mikor – tévesen – tüdőbajjal diagnosztizálták, 1910-ben. Az akkori naplójában ezt az eseményt, és a hozzá fűződő gondolatait részletesen dokumentálja, sőt a fentebb említett, Kosztolányinak szánt jegyzetei közt is így ír erről: „*Hosszan, sok részlettel kell leírni az első M-injectiót, és az azzal kapcsolt félelmet, később pedig a kis M-adagok öntudatos, vabanque-szerű, állandó és sikeres használatát.*”

A naplójában nem részletezi különösebben a félelmét, sőt inkább a szer tudatmódosító hatása iránti kíváncsiságáról számol be. Az akkor érzett hatalmas félelem azonban tagadhatatlan, ha az nem is a morfintól való volt.

Mint korábban említettük, Csáth azt gondolta, anyja azért kellett, hogy meghaljon, mert nem diagnosztizálták nála időben a tüdőbajt – a betegséget, amitől akkoriban mindenki rettegett és az egyik vezető halálok volt.

Önmagában a betegségtudat is erős metafizikai szorongást idézhetett elő, az a tudat azonban, hogy az édesanyja is ebbe halt bele, felidézhetette a korai, azóta is feldolgozatlan traumáját, ami valóban elviselhetetlen félelmet és szorongást okozhatott. Mindez elegendő indoknak tűnik, magyarázza, hogy azonnal rákapott a rendszeres fogyasztására.

Mindezt valószínűsítheti, hogy a morfin neurokémiai hatásai valóban hasonló élményt nyújtanak, mint a csecsemőknek anyjuk jelenléte, érintése. Így érthető, hogy a kötődési zavarokkal küszködők miért válnak könnyebben ma például heroinfüggővé.

Csáth az *Ópium* című novellájában rendkívül érzékletesen írja le élményeit: a morfin okozta gyönyört, ami „*a lét essenciája*” és a hatása elmúltával jelentkező szenvedéseket.

Teljes megnyugvást okoz, harmóniát, elhozza az anyaöl békéjét, maga a Thalassáris élmény, amit egyébként csak újabb és újabb szexuális kalanddal érhet el. A morfin tehát számára olyan, a szexualitással és szeretettel analóg kielégülést jelenthetett, amely szükségletei, sérülései egyébként soha nem gyógyulók és soha ki nem elégíthetőek voltak.

Mind a szexuális élmények, mind a morfinhasználat az énhatárok feloldódásának az érzését

Hiába szánta tehát a bejegyzéseket az éppen „aktív” évrész az éppen „passzívnak”, azok minden próbálkozás ellenére továbbra sem vettek tudomást egymásról.

adták, ami eredetileg kezdetben az anyával való kapcsolatban, a kezdeti szimbiózisban élhető csak meg, és ami Csáth életében sérült volt valószínűleg.

Egy elmebeteg nő

Az anyja betegségével és halálával való szembeütközés, és a szokásos szublimációs csatornák megcsömörlésének pozitív eredménye lehetett „Az elmebetegségek pszichikus mechanizmusa”-nak megírása.

Csáth ekkoriban úgy érezte, elhagyta az írói ihlet, néhányan ezt teszik meg a morfinhasználat okának. Talán emiatt, talán az öngyógyítási törekvések, vagy az önintegrációs igény felerősödése miatt irodalmi művek írásáról áttért az orvosi tanulmány műfajára ideiglenesen.

Az indulatok szublimálása ezzel a szimbolikusból a konkrétabb felé mozdult el, jobban átszűrte az intellektualizáció, azonban az önismereti és önintegrációs igény is direkterben érvényesülhetett. Hogy eredményesebben, vagy szerencsésebben is, azt nem tudhatjuk.

Mindebben igen fontos szerepet játszott Gizella és az ő elmebetegségének természete.

Csáth pályaválasztásában is érvényesült az öngyógyítási igény, ahogy azt Kosztolányi is megírta halála után. Azonban ez az igénye elválaszthatatlan az anyjával való azonosulásától, ami az 1910-es esztendőben még nyilvánvalóbb lett, mondhatjuk azt is egyszerűen, hogy manifesztálódott.

Naplója szerint egy áprilisi napon használt először morfint – amiről fentebb leírtuk, hogy motivációját és hatását tekintve milyen szorosan asszociálódik az anyával, illetve az anyai szeretet hiányával, annak betöltési igényével.

Az is említettük már, hogy apja fürdőkben próbálta meggyógyíttatni betegeskedő édesanyját, így talán az sem véletlen, hogy 1910 májusától fürdőorvosként kezdett dolgozni.

A tanulmány „főszereplője” Gizella kisaszony, akit a Moravcsik Klinikán paranoid pszichózissal kezeltek. Pszichoanalitikus szempontból igyekezett elemezni Gizella kórrajzát és betegségének pszichodinamikáját, ami különösen érdekes egyrészt amiatt, hogy a pszichoanalízist korábban már saját önelemzésére is használta, bevonta irodalmi alkotásaiba is. Elmeorvosi tanulmányban felhasználni ezek után roppant kézenfekvő volt. Az öngyógyítási próbálkozásait azonban hűen fejezte ki a tanulmány tárgyának, Gizella és a saját sorsa közti meglepő hasonlóságok.

Gizella a paranoiája mellett grafomán volt, ráadásul betegsége ellenére igen magas színvonalon írt. A később szintén paranoiával diagnosztizált, majd ideggyógyászatra zárt Csáthot először is valószínűleg Gizellának ez a hajlama fogta meg, hiszen ő maga amellet, hogy elmebetegségekkel foglalkozott, elsősorban író is volt, mi több, épp ekkor került írói válságba, ami miatt az orvosi tanulmányok készítése felé fordult. Gizella grafomániájának és a Csáthot akkoriban kízó írói válság együtt járását és magyarázatát korábbi írások is említik.

Kettejük között azonban még több, drámaibb párhuzamot is felfedezhetünk. Történetesen azt, hogy a beteg nő anyja szintén tüdőbajban szenvedő, szívbeteg nő volt, akit Gizella hosszú évekig heroikusan ápolt, miközben a megfertőződéstől állandóan rettegett. Anyja halálakor azonban összeomlott, innentől tarthatatlanná vált az állapota, ezt követően került a klinikára.

Csáth morfinhasználatának kezdete, lelkiállapotának súlyosbodása szintén anyja halálának felelevenedésekor következett be, amely azzal is magyarázható, hogy ő maga szintén fenyegetettnek kezdte érezni magát, hogy ugyanaz a betegség fog ővele is végezni.

Csáth ráadásul Gizella téveszméinek középpontjába a szexualitást állította, ami a saját esetében is nyilvánvalóan zavart működésű volt, a legszembetűnőbb tünete az érzelmi zűrzavarnak, ami áthatotta Csáth életét.

Mindez bizonyára kézenfekvővé tette a Gizellával való azonosulását, így tulajdonképpen az esettanulmány írásával folytatta az önelemzését.

Ezúttal azonban már intellektualizált, orvosi szempontú, a pszichoanalízist nyíltan használó mű volt. A szimbólumok is konkrétumokká váltak. Mondhatjuk úgy is, hogy bár a szublimáció konstruktív maradt, mivel a mechanizmusa intellektualizálódott és színtelenebb, sivárabb lett, indulattalanodott, így elképzelhető, hogy az érzelmfeldolgozó hatása is alacsonyabb szintű maradt.

Bár a mű megírása az én-fragmentumok közeledésével járt együtt – Brenner doktor és Csáth, az író; természettudomány és irodalom; a gyógyító és a gyógyításra szoruló –, ez az integráció, szembeütközés nem javított elmeállapotán, sőt inkább tovább rombolni látszott azt. Ez paranoid működések erősödésével állhatott összefüggésben, amit a fokozott indulattalanítás magyarázhat, vagy alátámaszthat (lásd 1912/13-as Naplójának bevezetőjét fentebb).

A jóvátételi és öngyógyítási igénye egészen összeolvadt, az alany és a tárgy ugyanaz lett; Gizellát önmagával, önmagát az anyjával azo-

A feldolgozatlan gyász-folyamat, és azok későbbi folyamatai az életútban jól megragadhatóak, különösen a nőkhöz fűződő viszonyában.

nosította, ami a fenyegetettség érzését tovább erősítette, ezzel tovább erősödtek a negatív impulzusok megszüntetését célzó egyéb, nem konstruktív „manőverek”, például a morfinhasználat.

Sőt, már Gizella választása a tanulmány alanyaként vonatkoztatásos mechanizmushoz hasonlóan tűnik a kettejük patológiáját, élettörténetük részleteinek megdöbbenő egyezéseit tekintve. Gizella elmeállapota, prognózisa, állapotának várható kimenetele és ezek vonatkoztatása önmagára tovább fokozhatta a fenyegetettséget, ami tovább fokozhatta az alacsonyabb szintű elhárítások arányának növekedését a szublimációval szemben (gondolok itt a projekcióra – lásd 1912/13-as Naplójának bevezetőjét fentebb).

Az indulattalanítás, a vonatkoztatás, a projekció a paranoid mechanizmusok halmozódását, erősödését jelzik, egyben az elmeállapotának hirtelen romlását is magyarázzák.

Mindez egy időben zajlott a morfinfüggővé válással, azonban a kettő közti ok-okozati összefüggés valószínűleg nem olyan egyértelmű, mint látszik.

Kézenfekvő a magyarázat, hogy a morfinhasználat katalizálta az állapotromlást, azonban valószínűbbnek tűnik, hogy mindkettőt inkább a félresikerült tuberkolózisdiagnózis, és az azt követő érzelmi zavar váltotta ki. Ez nem jelenti azt, hogy az említett tévdiagnózis nélkül mindez elkerülhető lett volna, bár a morfinhasználatra vonatkozóan valószínűnek tűnik.

Maga a morfinhasználat csak megnehezítette a regresszív tendenciák erősödésével a szellemi és érzelmi színvonal visszaállítását. A későbbiekben pedig önmagában is jelentős és visszafordíthatatlan rombolást okozott Csáth személyiségében.

Szintén érdekes párhuzam, hogy Gizella téveszmés kívánsága az volt, hogy üssenek rést a mellkasán, hogy azon keresztül távozzon belőle a „gonosz” és meggyógyuljon. Ez visszaköszön Csáth utolsó hónapjaiban, és saját téveszméiben.

A leganalógabb a végrendelete volt, miszerint agyát, szívét és máját (különböző kultúrákban a lélek „lakóhelyei” ezek) boncolják fel és tanulmányozzák a Moravcsik Klinikán.

Gizellának a *mellkasa* megnyitása, ezáltal egy „plusz” lélektől való megszabadulása egyébként szimbolikusan rímelhett megbetegedésének lelki körülményeivel. Azonban konkrét értelemben – ahogy azt Gizella nem értette, hiszen ő ettől gyógyulást remélt – ez a halál általi megszabadulást jelenthette. Csáth valószínűleg elsősorban ezt ragadta meg, mikor végrendelezésében – a halál árnyékában – ezt emelte ki. Ekkor már

öngyilkosságát tervezve, végakaratként fogalmazta ezt meg, különböző vénék hátoldalára írva.

Az agya és más belső szervei felboncolása Csáth számára úgy a „megértve levés” igényét fejezte ki, mint korábban az írás, ami Gizella esetében szintén fellelhető: ő követelte, hogy a személyzet olvassa el több száz oldalnyi írásait téveszméiről.

A végakaratként fontos részlete az is, hogy kifejezetten a Moravcsik Klinikára szállítsák a szerveket, ahol ő elmeorvosként dolgozott, ahol Gizellát is tanulmányozta, és ahová ez után többször is elindult gyógyulást keresve, akkor már szétesett valóságérzékeléssel, vidéki ideggyógyászatról megszökve, gyalogszerrel.

Csáth, vagy Brenner doktor önintegrációs törekvései tehát talán inkább kiélezték az amúgy is markáns ellentétes pólusokat, így a hasítás mechanizmusának megerősödését. Ez szolgálhatta a „paranoid pozícióba való regressziót”, a világ, a fontos mások és önmaga fokozódó felosztását jó és rossz tárgyakká.

Feleség és anya

Jónás Olgát, későbbi feleségét és egyetlen gyermekének anyját szintén ebben az évben, 1910-ben ismerte meg, nem sokkal később el is jegyezte.

A többi szerelmi, vagy mondhatjuk úgy, hogy szexuális kapcsolata közül ez magasan kiemelkedik érzelmi túlfűtöttségében, tulajdonképpen a kevés szerelmi kapcsolat egyike volt, ha volt több.

Olga eljegyzése, Csáth választása meghökkenést váltott ki környezetéből, mivel Olga nyilvánvalóan nem volt igazán se szellemi, se érzelmi partner a számára.

Valószínűleg igen dependens karaktere adta meg Csáthnak azt a biztonságélményt, amire vágyott. Olgát irányíthatta, utasításokat adhatott neki a legapróbb részletekig, például hogy hogyan öltözzön fel, ellenállás nélkül uralkodhatott rajta. Olga nem féltékenykedett és kíváncsiskodott különösebben, ő maga pedig nem igen adott okot a féltékenységre – bár Csáth rendszeresen és hevesen gyanúsította, az idő előrehaladtával egyre inkább.

Fürdőorvosi karrierje közben naplójában beszámol számtalan szexuális kapcsolatáról, majd hozzáteszi, hogy Olga bizonyára nem bálná ezt, ha tudná, hiszen az önkielégítést sokkal visszataszítóbbnak találta. Nem sokkal később írja, hogy mikor Budapestre visszatért, Olga félté-

*Csáth novel-
láiban megele-
vednek
ambivalens
érzelmei és
pusztító indu-
latai, erre utal
a matricídium,
az anyagyil-
kosság több-
szöri ábrázo-
lása is.*

Katonaorvosként jól tudhatta, hogy nem juthat át rajta, nagyon valószínű, hogy le fogják löni.

kenykedett, sírt, ő pedig letagadta a kalandjait – bár arról nem ír, hogy Olga reakciója meglepte volna.

Mindenesetre vele volt a legbensőségesebb, igazi szerelmi kapcsolata, így rá vetült az édesanyjához és a nőkhöz fűződő összes ambivalens viszonya – vesztére.

1913-ban házasságot kötöttek. Ez után Csáth bevonult katonaorvosnak, míg 1917 augusztusában fel nem mentették véglegesen a szolgálat alól morfinfüggősége miatt.

Bár több ízben próbálkozott elvonókúrával, egyik sem járt sikerrel. Egy időben felesége is morfinhasználó lett, de neki sikerült letennie a szert. Csáth később azonban paranoid módon őt tette felelőssé függőségéért több ízben, elmeállapota romlásával párhuzamosan egyre több féltékenységi kirohanása volt, meggyőződésévé vált, hogy Olga megcsalja. Mindeközben voltak ideiglenes remissziói, azonban az állapota folyamatosan egyre romlott.

1918 októberében lánya született, 1919 januárjában összeomlott, majd több hónapot a bajai elmeógyógyintézet zárt részlegén kezelték.

Állapotromlásában a morfinhasználat mellett lélektanilag jelentős szerepet játszhatott Olga teherbeesése, majd lányuk megszületése.

Csáth műveiben (hasonlóan unokatestvéréhez, Kosztolányihoz) a legerőteljesebb, leggyakrabban ábrázolt motívum az anyaalak, ami tekintve életútját és az írásait átható önéletrajzi és öngyógyító tendenciákat, szinte magától értetődő. Csáth novelláiban megelevenednek ambivalens érzelmei és pusztító indulatai, erre utal a matricídium, az anyagyilkosság többszöri ábrázolása is. Ez utóbbi motívum különösen fontos, hiszen kisgyermekként tulajdonképpen tanúja volt édesanyja haláltusájának, és emlékei szerint ez semmilyen érzelmet nem váltott ki belőle (lásd fentebb).

Júliusban megszökött a bajai kórházból, hazament és tragikus módon beteljesítette az életén keresztül kísértő félelmét; valóban anyagyilkossá vált, méghozzá a saját gyermeke anyjáié. Három

lövessel végzett feleségével, Olgával, majd nagy mennyiségű Pantopont vett be és felvágta ereit, azonban őt sikerült megmenteni.

Elgondolkodtató, hogy miért nem golyóval végzett önmagával is. Elképzelhető, hogy Olga megölése tipikus indulatgyilkosság volt, Olga talán nem is tudta, hogy fegyvert fognak rá. Az öngyilkosságát azonban talán hezitálás előzte meg, bár magával hasonlóan violensen akart végezni, mint feleségével. Talán csak időt akart nyerni, hogy még egyszer átélhesse a morfin gyönyörét, így teljenek élete utolsó percei.

Ismét elmeógyógyintézetbe zárták, ezúttal szülővárosában, Szabadkán. Innen is megszökött, majd nagyapja patikájából rengeteg Pantopont, morfiumot és kokaint lopott, majd tovább indult, valószínűleg Budapest felé, hiszen itt töltötte életének jelentős hányadát.

Talán az emlékei miatt vette erre az irányt, de valószínűbb, hogy a célja mindössze a demarkációs vonal elérése volt. Katonaorvosként jól tudhatta, hogy nem juthat át rajta, nagyon valószínű, hogy le fogják löni. Talán így akarta elérni, hogy ugyanúgy haljon meg, mint Olga. Egyszerű öngyilkossághoz igazán felesleges lett volna ennyit gyalogolni.

Bármilyen is volt a terve, nem lőtték agyon, ezért „egy óvatlan pillanatban” bevette az összes mérget, amit a Decsy-patikából lopott, és meghalt. Ezúttal nem sikerült megmenteni.

Végakarátát sem tudták teljesíteni a hadi állapot miatt, bár öccse megpróbálta, de sajnos túl későn érkeztek a Moravcsik Klinikára a szervek.

A Moravcsik Klinika, mai nevén a Balassa utcai Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika kertjében emléktáblát állítottak neki, részben teljesítve végrendeletét; az emléktáblán ugyan nincs fakereszt, de rávésték Weiner Leó Chopin emlékére írt művének utolsó öt ütemét.

Szülővárosában, Szabadkán jelöletlen sírban fekszik.

—
A szerzők: Barna Bianka pszichológus, dr. Gerevich József pszichiáter. E-mail: barna314@gmail.com